

Աշխարհագրություն

УДК 551.58

ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱՍԵՐՁ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐՈՒՄ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ
ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՔԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԱՅԻՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Վ. Ա. ՊՈՏՈՍՅԱՆ *

ԵՊՀ սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրության ամբիոն, Հայաստան

ՀՀ սահմանամերձ բնակավայրերը հիմնականում գյուղեր են և դրանց հեռանկարային զարգացումը, ի թիվս այլ գործոնների, կախված է նաև բնակավայրերի մարդաքանակից և բնակչության տարիքային կառուցվածքից: Հողվածում փաստական, վիճակագրական տվյալների վերլուծության և ընդհանրացման հիման վրա տրվել է ՀՀ սահմանամերձ տարածքների գյուղական բնակչության տարիքային կառուցվածքի տարածքային տարբերությունները, վեր են հանվել առկա հիմնախնդիրները:

Keywords: frontier areas, frontier settlements, population age structure, main age groups, settlements population number, problems.

Աշխարհաքաղաքական ներկա իրավիճակով պայմանավորված, սահմանամերձ տարածքների և երկրի պաշտպանունակության ամրապնդումը կենսական նշանակություն ունի: Բացի այդ, ՀՀ կառավարության կողմից ներկայումս տարվող տարածքային համամասնական զարգացման քաղաքականության գլխավոր խնդիրներից մեկը սահմանամերձ և այլ ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածքներում բնակչության թվի նվազման կանխարգելումն ու աճի խթանումն է [1]:

ՀՀ սահմանամերձ բնակավայրերը հիմնականում գյուղեր են և դրանց հեռանկարային զարգացումը, ի թիվս այլ գործոնների, մեծապես կախված է նաև բնակավայրերի մարդաքանակից և բնակչության տարիքային կառուցվածքից: Արդիական է սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի բնակչության տարիքային կառուցվածքի վերլուծության հարցը, տարածաշրջանային առանձնահատկությունների և հիմնախնդիրների բացահայտումը:

ՀՀ-ում սահմանամերձ 175 համայնքների վարչական տարածքը մոտ 6182 կմ^2 է (ՀՀ տարածքի 20,8%-ը), իսկ “Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանի մասին” օրենքով հաստատված սահմանամերձ գոտին՝ պետական սահմանից ցամաքի խորքը 5 կմ լայնությամբ շերտի տարածքը՝ 7155 կմ^2 է (ՀՀ տարածքի 24%-ը) [2]: Բացի Կոտայքի մարզից սահմանամերձ բնակավայրեր կան ՀՀ բոլոր մարզերում: 2015 թ. դրությամբ սահմանամերձ 188 գյուղական բնակավայրերում ապրում էր հանրապետության գյուղական բնակչության 12,6%-ը [3]:

* E-mail: v.potosyan@ysu.am

ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի թվի 62,2 և բնակչության թվի 60,3%-ը բաժին է ընկնում Տավուշի (23,9 և 42,1%) և Սյունիքի (38,3 և 18,2%) մարզերին: Սյունիքի մարզը միևնույն ժամանակ առանձնանում է նաև սահմանամերձ գյուղերի շատ փոքր մարդաքանակով (աղյ. 1): Առավել փոքր է Արագածոտնի և Լոռու սահմանամերձ գյուղերի մարդաքանակը, բայց քանի որ այստեղ կա ընդամենը 7 գյուղ, ուստի խնդիրն առաջնային է հենց Սյունիքում:

Աղյուսակ 1

ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի և բնակչության թվի բաշխումն ըստ մարզերի (2015 թ.) [4]

Մարզեր	Համայնքների թիվը	Գյուղերի թիվը	Բնակչության թիվը	Գյուղերի միջին մարդաքանակը	Համայնքների վարչական տարածքը, հա
Արագածոտն	2	2	257	128	4214,2
Արարատ	9	9	11803	1311	32676,3
Արմավիր	8	8	12532	1566	13915,8
Գեղարքունիք	20	20	10379	519	75071,8
Լոռի	5	5	1008	202	7818,2
Շիրակ	15	15	10316	688	40560
Վայոց ձոր	12	12	8473	706	57478,9
Սյունիք	60	72	25072	353	216337,9
Տավուշ	44	45	58003	1289	170123,8
ՀՀ-ում	175	188	137843	737	618196,9

Հանրապետության սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի բնակչության տարիքային կառուցվածքի ցուցանիշներն ավելի ընկալելի և իրավիճակի գնահատումն՝ ավելի ամբողջական կլինեն, եթե դրանք համեմատենք ՀՀ համապատասխան միջին ցուցանիշների հետ: 2015 թ. ՀՀ բնակչության կառուցվածքը ըստ հիմնական տարիքային խմբերի հետևյալն էր. 0–15 տարեկաններ՝ 20,5%, 16–62 տարեկաններ՝ 67,9%, 63 և բարձր տարեկաններ՝ 11,6% [3]: Ըստ աղյ. 2-ում բերված տվյալների, ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի բնակչության հիմնական տարիքային խմբերի կառուցվածքի ցուցանիշները զգալի տարբերություններ ունեն հանրապետական համապատասխան միջին ցուցանիշներից: Մասնավորապես, սահմանամերձ գյուղական բնակչության մեջ աշխատունակ տարիքի բնակչության մասնաբաժինը տոկոսային 2 կետով ցածր է ՀՀ միջինից, իսկ աշխատունակ տարիքից բարձր բնակչության մասնաբաժինը՝ 2,6 տոկոսային կետով բարձր: Բացի այդ, կան նաև սահմանամերձ գյուղական բնակչության տարիքային կառուցվածքի տարածաշրջանային նկատելի տարբերություններ, տես աղյ. 2:

Համաձայն ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակչության հիմնական տարիքային խմբերի բաշխվածության վերլուծության, մարզերի շարքում սահմանամերձ գյուղերի բնակչության տարիքային կառուցվածքը առավել բարենպաստ է Լոռիին, որտեղ հետաշխատունակ տարիքի բնակչության մասնաբաժինը 3,4 տոկոսային կետով ցածր է ՀՀ միջին ցուցանիշից, իսկ մինչաշխատունակ տարիքինը՝ բարձր է 4,6 տոկոսային կետով: Սակայն, հիմնվելով այս թվերի վրա կատարել ընդհանուր եզրահանգում պետք չէ, քանի որ Լոռու մարզի սահմանամերձ 5 գյուղերում կա ընդամենը 1008 բնակիչ: Նույնը վերաբերվում է նաև Արագածոտնի մարզին (աղյ. 2):

ՀՀ մարզերի սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի բնակչության բաշխումն ըստ հիմնական տարիքային խմբերի (2015 թ.) [4]

Մարզեր	Գյուղական բնակավայրերի բնակչության թիվն ըստ հիմնական տարիքային խմբերի, մարդ (%)			
	0–15	16–62	63 և բարձր	15–49
Արագածոտն	55 (21,4)	179 (69,6)	23 (9,0)	101 (39,3)
Արարատ	2270 (19,2)	8292 (70,3)	1241 (10,5)	2785 (23,6)
Արմավիր	2667 (21,3)	8269 (66,0)	1596 (12,7)	3623 (28,9)
Գեղարքունիք	2119 (20,4)	6792 (65,5)	1468 (14,1)	2169 (20,9)
Լոռի	253 (25,1)	672 (66,7)	83 (8,2)	281 (27,9)
Շիրակ	1847 (17,9)	7450 (72,2)	1019 (9,9)	3079 (29,8)
Վայոց ձոր	5296 (21,1)	16001(63,8)	3775 (15,1)	6262 (25,0)
Սյունիք	1556 (18,3)	5886 (69,5)	1031 (12,2)	2182 (25,8)
Տավուշ	11411 (19,7)	37261 (64,2)	9331 (16,1)	15365 (26,5)
ՀՀ-ում	27474 (19,9)	90802 (65,9)	19567 (14,2)	35847 (26,0)

ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակչության առավել անբարենպաստ տարիքային կառուցվածքով առանձնանում են Տավուշի, Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզերը, որտեղ կենտրոնացված է ՀՀ սահմանամերձ մարզերի գյուղական բնակչության 67,8%-ը: Առաջին երկուսն աչքի են ընկնում հետաշխատունակ տարիքի բնակչության ամենաբարձր տեսակարար կշիռներով, որոնք ՀՀ միջին ցուցանիշից ավելին են 3,5–4,5 տոկոսային կետով: Ընդ որում պետք է նկատել, որ միայն այս մարզերում է, որ սահմանամերձ գյուղական բնակչության տարիքային հիմնական խմբերի կառուցվածքում հետաշխատունակ տարիքային խմբի մասնաբաժինը բարձր է սահմանամերձ գյուղական բնակչության միջին (14,2%) ցուցանիշից: Իսկ Գեղարքունիքի մարզը, ժողովրդագրական առումով ունենալով մեծահասակ բնակչության նույնպես բավականին մեծ բաժին (աղյ. 2), առանձնանում է նաև ակտիվ աշխատանքային տարիքի բնակչության (15–49 տարեկան) ամենացածր մասնաբաժնով, որը ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակչության միջինից ցուցանիշից (26%) ցածր է ավելի քան 5 տոկոսային կետով: Մեր կարծիքով, դրա հիմնական պատճառն այն է, որ Գեղարքունիքի մարզը ՀՀ-ում առանձնանում է աշխատունակ տարիքի բնակչության արտագաղթի առավել բարձր ցուցանիշով:

ՀՀ մարզերի շարքում սահմանամերձ գյուղական բնակչության մեջ տարիքային հիմնական խմբերի կառուցվածքով առանձնանում է Շիրակի մարզը: Ունենալով հետաշխատունակ տարիքի բնակչության ՀՀ միջինից 1,7 տոկոսային կետով ցածր ցուցանիշ, մարզն ունի մինչաշխատունակ տարիքի բնակչության տեսակարար կշռի ամենացածր մասնաբաժինն ՀՀ մարզերի շարքում (ավելի քան 2,5 տոկոսային կետով ցածր ՀՀ միջինից): Վերջիններիս պատճառով Շիրակը ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակչության մեջ առանձնանում է նաև աշխատանքային, ինչպես նաև ակտիվ աշխատանքային տարիքի բնակչության ամենաբարձր մասնաբաժիններով ՀՀ մարզերի շարքում: Թերևս դա է նաև պատճառներից մեկը, որ Շիրակում ՀՀ այլ մարզերի համեմատությամբ առավել բարձր է գործազրկության մակարդակը:

Սահմանամերձ գյուղական բնակչության անբարենպաստ տարիքային կառուցվածքով առանձնանում է նաև Վայոց ձորի մարզը: Այստեղ 0–15 տարեկան բնակչության բաժինն ավելի քան 2 տոկոսային կետով պակաս է ՀՀ

միջին ցուցանիշից (2-րդ ամենացածր ցուցանիշը Շիրակից հետո), իսկ հետաշխատունակ բնակչության բաժինը՝ մի փոքր բարձր է ՀՀ միջինից:

Աշխարհագրական տեսակետից հետաքրքիր է համեմատել մայրաքաղաքին մոտ գտնվող Արարատի և Արմավիրի մարզերի սահմանամերձ գյուղական բնակչության հիմնական տարիքային խմբերի բաշխվածությունը: Դրանք ունեն համապատասխանաբար 9 և 8 սահմանամերձ գյուղ, որոնք ՀՀ սահմանամերձ գյուղերի շարքում ունեն ամենաբարձր միջին մարդաքանակը: 10 հազարից ավելի սահմանամերձ գյուղական բնակչություն ունեցող մարզերի շարքում Արմավիրի բնակավայրերն ունեն բնակչության առավել նպաստավոր տարիքային կառուցվածք (աղյ. 1 և 2): Մարզում թե՛ հետաշխատունակ տարիքի բնակչության, թե՛ մինչաշխատունակ տարիքի բնակչության մասնաբաժինները մոտ 1 տոկոսային կետով բարձր են ՀՀ համապատասխան միջիններից, իսկ ակտիվ աշխատանքային տարիքի բնակչության մասնաբաժինը ՀՀ մարզերի շարքում երկրորդ բարձր ցուցանիշն ունի: Թեև Արարատի մարզում սահմանամերձ գյուղական բնակչության մեջ մեծահասակների մասնաբաժինն ավելի քան 2 տոկոսային կետով ցածր է Արմավիրից, սակայն 0–15 տարեկանների տեսակարար կշռով 1,3 տոկոսային կետով ցածր է ՀՀ համապատասխան միջինից և, որ առավել հատկանշական է, ակտիվ աշխատանքային տարիքում գտնվող բնակչության մասնաբաժինն ավելի քան 5%-ով պակաս է Արմավիրի մարզի համապատասխան ցուցանիշից:

Աղյուսակ 3

ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակչության բաշխումն ըստ բնակավայրերի մարդաշատության և տարիքային հիմնական խմբերի (2015 թ.) [3]

Մարդաշատության խմբեր, մարդ	Գյուղական բնակավայրերի բնակչության թիվն ըստ հիմնական տարիքային խմբերի, մարդ (%)				Բնակչության թիվը	Գյուղերի թիվը	Գյուղերի միջին մարդաքանակը
	0–16	16–62	63 և բարձր	15–49			
Մինչև 200	1002 (18,1)	3555 (64,2)	977 (17,7)	1222 (22,1)	5534	56	99
201–500	2732 (19,3)	9204 (65,1)	2211 (15,6)	3320 (23,5)	14147	44	321
501–1000	6025 (19,6)	20304 (66,0)	4423 (14,4)	8123 (26,4)	30752	42	732
1001–2000	8187 (18,6)	29494 (67,0)	6325 (14,4)	12185 (27,7)	44006	31	1419
2001–3000	5687 (23,4)	15688 (64,6)	2927 (12,0)	5342 (22,0)	24302	10	2430
3001–5000	3841 (20,1)	12557 (65,7)	2704 (14,2)	5655 (29,6)	19102	5	3820
Ընդամենը տարիքային խմբում	27474 (19,9)	90802 (65,9)	19567 (14,2)	35847 (26,0)	137843	188	733

ՀՀ սահմանամերձ տարածքներում գյուղական բնակչության տարիքային կառուցվածքի առանձնահատկությունները և խնդիրները վեր հանելու համար միայն տարածաշրջանային տարբերությունների բացահայտումը բավարար չէ: Աղյ. 3-ում բերված են սահմանամերձ գյուղերի բնակչության տարիքային հիմնական խմբերի կառուցվածքի փոփոխությունը կախված բնակավայրերի մարդաքանակից, տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ.

1) մինչև 1000 բնակիչ ունեցող բնակավայրերի 3 խմբի բաժին է ընկնում ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի ավելի քան 75%-ը և բնակչության թվի՝ 36,6%-ը;

2) սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերում բնակչության թվի աճի հետ հիմնական տարիքային խմբերում ավելանում են մինչաշխատունակ և

աշխատունակ տարիքի բնակչության մասնաբաժինները և նվազում՝ հետաշխատունակ տարիքի բնակչության մասնաբաժինը;

3) մինչև 200 բնակիչ ունեցող սահմանամերձ գյուղերը, որտեղ մեծահասակների տեսակարար կշիռը գերազանցում է ավելի քան 6 տոկոսային կետով, իսկ 0–15 տարեկաններինը՝ ցածր է 2,4 տոկոսային կետով ՀՀ միջինից, ժողովրդագրական առումով գտնվում են առավել անբարենպաստ իրավիճակում:

Այստեղ կարևոր ենք համարում առավել հանգամանորեն անդրադառնալ Սյունիքի մարզի սահմանամերձ գյուղական բնակչության հիմնական տարիքային խմբերի կառուցվածքին ըստ մարդաշատության հիմնական խմբերի, քանի որ ՀՀ-ում մինչև 200 բնակիչ ունեցող սահմանամերձ գյուղերի ավելի քան 70%-ը (40 գյուղ) գտնվում են Սյունիքում: Աղյ. 4-ում բերված տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մարզում մինչև 200 բնակիչ ունեցող սահմանամերձ գյուղերի բնակչության տարիքային կառուցվածքը ժողովրդագրական առումով առավել անբարենպաստ է, նմանատիպ բնակավայրերում մինչաշխատունակ տարիքի բնակչության մասնաբաժինը 1,6 տոկոսային կետով պակաս է ՀՀ սահմանամերձ մինչև 200 բնակիչ ունեցող գյուղերի միջին ցուցանիշից, մինչդեռ հետաշխատունակ տարիքային խմբինը՝ ավելի քան 1,5 տոկոսային կետով ավելի: Հատկանշական է, որ այս խմբի գյուղերի միջին մարդաքանակը Սյունիքում (80 մարդ) զրեթե 20%-ով փոքր է ՀՀ սահմանամերձ գյուղերի (99 մարդ) համապատասխան խմբի ցուցանիշից:

Սյունիքի մարզում 201–500 և 501–1000 բնակիչ ունեցող սահմանամերձ գյուղերի խմբերը ևս առանձնանում են բնակչության առավել անբարենպաստ տարիքային կառուցվածքով (աղյ. 4):

Աղյուսակ 4

Սյունիքի մարզի սահմանամերձ գյուղական բնակչության բաշխումն ըստ բնակավայրերի մարդաշատության և տարիքային հիմնական խմբերի (2015թ.) [4]

Մարդաշատության խմբեր, մարդ	Գյուղական բնակավայրերի բնակչության թիվն ըստ հիմնական տարիքային խմբերի, մարդ (%)				Գյուղերի թիվը	Բնակչության թիվը
	0–16	16–62	63 և բարձր	15–49		
Մինչև 200	524 (16,4)	2048 (64,3)	615 (19,3)	637 (20,0)	40	3187
201–500	1060 (18,8)	3622 (64,2)	959 (17,0)	1242 (22,0)	18	5641
501–1000	1320 (21,1)	3895 (62,4)	1030 (16,5)	1479 (23,7)	8	6245
1001–2000	1152 (21,2)	3588 (65,9)	704 (12,9)	1780 (32,7)	4	5444
2001–3000	1240 (27,2)	2848 (62,5)	467 (10,3)	1124 (24,7)	2	4555
Ընդամենը տարիքային խմբում	5296 (21,1)	16001 (63,8)	3775 (15,1)	6262 (25,0)	72	25072

Այսպիսով, ըստ ՀՀ սահմանամերձ տարածքներում գյուղական բնակչության տարիքային կառուցվածքի վերլուծության, ընդհանուր առմամբ սահմանամերձ գյուղական բնակչության տարիքային հիմնական խմբերի կառուցվածքը ժողովրդագրական առումով առավել անբարենպաստ է քան ՀՀ միջին ցուցանիշներն են: Սահմանամերձ գյուղական բնակչության տարիքային կառուցվածքի առավել անբարենպաստ իրավիճակով առանձնանում են Ադրբեջանի հետ սահմանակից Տավուշի, Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզերը: ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի մեջ ժողովրդագրական, մասնավորապես՝ բնակչության հիմնական տարիքային խմբերի կառուցվածքով առավել սուր հիմնախնդիրներ ունեն մինչև 200 բնակիչ ունեցող գյուղերը:

Առաջարկություն: ՀՀ կառավարության տարածաշրջանային և ժողովրդագրական քաղաքականության անհետաձգելի խնդիրներից մեկը պետք է լինի օգտագործել բոլոր լծակները (ֆինանսական, սոցիալական, հարկային, մաքսային և այլն) ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերում ծնելիության մակարդակը բարձրացնելու և բնակչության առավել նպաստավոր տարիքային կառուցվածք ձևավորելու համար, քանի որ այդպիսի բնակավայրերում բնակչության առկա տարիքային կառուցվածքը հղի է անցանկալի հետևանքներով, ընդհուպ գյուղերի բնազրկումով:

Ստացվել է՝ 17.11.017

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. ՀՀ կառավարության որոշում առ 12.02.2012թ. № 135-Ն “ՀՀ տարածքային զարգացման հայեցակարգով նախատեսված տարածքային զարգացման միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին”
2. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումը ՀՀ սահմանամերձ համայնքների ցանկը հաստատելու մասին: Եր., 17 նոյեմբերի 1998, № 173:
3. **Պոտոսյան Վ.Ա.** ՀՀ բնակչության սեռատարիքային կառուցվածքի տարածաշրջանային տարբերությունները և հիմնախնդիրները: // ԵՊՀ գիտական տեղեկագիր: Երկրաբանություն և աշխարհագրություն, 2017, հ. 51, № 1, էջ 55–61:
4. ՀՀ սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերում առկա բնակչության բաշխումն ըստ սեռի և տարիքի, 2015թ. (ըստ ԱՎԾ տվյալների):

В. А. ПОТОСЯН

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ВОЗРАСТНОГО СОСТАВА СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ПРИГРАНИЧНЫХ ТЕРРИТОРИЙ РА

Резюме

В приграничных районах РА населенными пунктами являются в основном села, и их перспективное развитие, помимо других факторов, зависит также от людности поселений и возрастного состава населения. В статье на основе анализа и обобщения фактических и статистических данных представлены территориальные различия возрастного состава сельского населения приграничных районов РА, вскрыты существующие проблемы.

V. A. POTOSYAN

REGIONAL FEATURES AND PROBLEMS OF RURAL POPULATION AGE STRUCTURE IN THE RA FRONTIER AREAS

Summary

The RA frontier settlements are primarily villages and among the other factors, their perspective development depends on the population number of settlements and age structure of population as well. Based on the analysis and generalization of factual and statistical data, the regional differences of the rural population age structure of the RA frontier areas are given in the article. The current problems have been revealed.